

***ЧИННИКИ ІНТЕНСИФІКАЦІЇ ГРОМАДСЬКО-ПРОСВІТНИЦЬКОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ФУНДАТОРІВ ВІТЧИЗНЯНОЇ МЕДИЧНОЇ Й
ФАРМАЦЕВТИЧНОЇ ОСВІТИ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.***

Лугаєва Т. В.

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

У статті виокремлено та проаналізовано основні чинники інтенсифікації громадсько-просвітницької діяльності фундаторів вітчизняної вищої медичної й фармацевтичної освіти наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Автор охарактеризував чинники, пов'язані з системною кризою всіх ділянок соціально-економічного, громадсько-політичного, національно-культурного життя Російської імперії. Акцентовано увагу на постановах уряду щодо соціальних та національних обмежень в країні, участі країни у військових подіях, пошуках шляхів вирішення проблеми розвитку народної освіти й демократизації університетського життя. Вагомим чинником визнано зростання інтересу до ідей класичної педагогіки, створення нових виховних систем. Констатовано значущість усвідомлення науковцями необхідності здійснення широких попереджувальних протиепідемічних заходів в масштабах усієї країни, реалізації потреби громадськості в інституалізації вищої жіночої медичної й фармацевтичної освіти, професійної консолідації медиків та фармацевтів. У статті акцентовано увагу на таких чинниках інтенсифікації громадсько-просвітницької діяльності науковців імперської доби як пошуки ними способів самореалізації й можливостей додаткового матеріального забезпечення.

Ключові слова: чинники, інтенсифікація, громадсько-просвітницька діяльність, Харківське медичне товариство, Харківський університет, Харківське фармацевтичне товариство.

ФАКТОРЫ ИНТЕНСИФИКАЦИИ ОБЩЕСТВЕННО-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОСНОВАТЕЛЕЙ ОТЕЧЕСТВЕННОГО МЕДИЦИНСКОГО И ФАРМАЦЕВТИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КОНЦЕ XIX – В НАЧАЛЕ XX ВВ.

Лутаева Т. В.

Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина

В статье выделены и проанализированы основные факторы интенсификации общественно-просветительской деятельности основателей отечественной высшей медицинской и фармацевтической образования в конце XIX – начале XX в. Автор охарактеризовал факторы, связанные с системным кризисом всех участков социально-экономического, общественно-политического, национально-культурной жизни Российской империи. Акцентируется внимание на постановлениях правительства по социальным и национальным ограничениям в стране, участия страны в военных событиях, поисках путей решения проблемы развития народного образования и демократизации университетской жизни. Весомым фактором признано рост интереса к идеям классической педагогики, создания новых воспитательных систем. Констатируется значимость осознания учеными необходимости осуществления широких предупредительных противоэпидемических мероприятий в масштабах всей страны, реализации потребности общественности в институализации высшего женского медицинского и фармацевтического образования, профессиональной консолидации медиков и фармацевтов. В статье акцентируется внимание на таких факторах интенсификации общественно-просветительской деятельности ученых имперской эпохи как поиски способов самореализации и возможностей дополнительного материального обеспечения.

Ключевые слова: факторы, интенсификация, общественно-просветительская деятельность, Харьковское медицинское общество, Харьковский университет, Харьковское фармацевтическое общество.

**FACTORS OF INTENSIFICATION OF PUBLIC AND
ENLIGHTENMENT ACTIVITIES OF DOMESTIC MEDICAL AND
PHARMACEUTICAL EDUCATION FUNDATORS (end of 19th - early 20th
centuries)**

Lutaieva T.

V. N. Karazin Kharkiv National University

In the article it was analyzed the main factors of the intensification of public and enlightenment activities of the founders of the national higher medical and pharmaceutical education at the end of the nineteenth and early twentieth centuries. The author described the factors that associated with the systemic crisis of all sections of the socio-economic, socio-political, national-cultural life of the Russian Empire. The attention was focused on the government's decisions on social and national constraints in the country, the search for solutions to the problem of development of public education and the democratization of University life. In the article it was investigated the role of certain decrees of the Ministry of Public Education, which supplemented the University statute of 1884 year and contributed to the expressions of public opinion of the faculty members.

It was proved that there were such factors of intensification of public and enlightenment activities of scientists of the imperial age as their search for ways of self-realization and possibilities of additional material support, increase of interest in ideas of classical pedagogy, new educational systems. It is indicated that the idea of the creation of folk houses, national Universities was embodied in life in the domestic educational space at the early 20th century. The experience of spreading scientific knowledge at national Universities was borrowed from the pedagogical heritage of Western European educators.

The importance of awareness of the necessity of carrying out broad preventive anti-epidemic measures in the whole country, realization of the needs of the public in the institutionalization of the highest female Medical and Pharmaceutical education, the professional consolidation of physicians and pharmacists and their involvement in the task of securing the interests of the front during the First World War were

established. The author of the article describes the general rise of political activity in the territory of the Russian Empire in the first half of the 1890's – in the early 20th century as a factor in intensifying the activities of scientists in the field of public and educational organizations, societies, unions. Among the tasks of such institutions was the unification of specialists and the promotion of the establishment of a friendly relationship between them and their professional development, as well as the dissemination of enlightenment among the people, propaganda of the latest scientific knowledge among intellectuals, improving the working conditions and life of educators, providing assistance to those who studied. *It was proved that* scientific and special societies played a special role in attracting medical scientists and pharmacists to public and enlightenment activities.

Further research is required in the field of theoretical analysis of public and enlightenment activities of the founders of the national higher Medical and Pharmaceutical education in the University environment and beyond within the research period.

Key words: factors, intensification, public and enlightenment activities, Kharkiv Medical Society, Kharkiv University, Kharkiv Pharmaceutical Society.

Постановка проблеми. У період сучасності серед засад державної політики у сфері освіти та принципів освітньої діяльності названі нерозривний зв'язок із світовою та національною історією й культурою, формування громадянської культури. Вітчизняні представники професорсько-викладацької корпорації покликані поширювати знання серед населення, сприяти підвищенню освітнього і культурного рівня громадян. Для усвідомлення окреслених завдань науковцям вітчизняних вищих закладів освіти, зокрема медичного та фармацевтичного профілю, важливо знати та аналізувати особливості громадсько-просвітницької діяльності освітян минулих історичних періодів. Необхідність висвітлення причин поживлення громадсько-просвітницької діяльності фундаторів вітчизняної вищої медичної й фармацевтичної освіти наприкінці XIX – на початку XX ст. актуалізує тему даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різномічні чинники, що обумовлювали громадсько-просвітницьку діяльність науковців наприкінці XIX – на початку XX ст. знайшли відображення у дослідженнях, що здійснювалися низкою учених у період сучасності за такими аспектами:

- особливості розгортання громадсько-просвітницького руху в суспільстві на межі XIX-XX століть (Т. Івеніна, О. Білявська та ін.),
- значущість педагогічної спадщини представників класичної педагогіки, ідей представників нових виховних систем для представників громадсько-просвітницького руху (А. Троцько, Ю. Касютін, С. Ткачов та ін.),
- обумовленість форм громадсько-просвітницької діяльності науковців як представників університетського середовища урядовою політикою, розширенням університетських завдань (Л. Зеленська, С. Посохов, В. Лісовий, О. Друганова, Г. Косінова, О. Соболева, С. Куліш та ін.),
- зміст громадсько-просвітницької діяльності наукових та спеціальних товариств на підросійській території України (М. Аржанов, М. Хвисьюк, Б. Рогожин, І. Робак, М. Кушик, Т. Лутаєва, І. Левченко, Ж. Перцева, З. Петрова, О. Коваленко, Н. Фрадкіна, І. Левченко, М. Кушик та ін.),
- розвиток ідей жіночої медичної й фармацевтичної освіти (Ж. Кундій, Т. Павлова та ін.),
- роль окремих вітчизняних науковців-медиків та природодослідників у реформуванні народної освіти (Т. Коломієць, О. Ярмиш, Т. Лутаєва та ін.).

Проведений аналіз численних матеріалів свідчить, що чинники інтенсифікації громадсько-просвітницької діяльності науковців-медиків та природодослідників наприкінці XIX – на початку XX ст. у контексті історії педагогіки все ще залишаються недостатньо висвітленими.

Формулювання мети статті. Метою статті є виокремлення та аналіз основних чинників інтенсифікації громадсько-просвітницької діяльності фундаторів вітчизняної вищої медичної й фармацевтичної освіти наприкінці XIX – на початку XX ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наприкінці XIX ст. на теренах Російської імперії тривала реорганізація розширеної мережі університетів. Посилення елементів централізації знайшло відбиток у статуті Імператорських російських університетів (1884 р.), що негативно сприймалося передовою громадськістю, прогресивними науковцями [6, с. 102].

Багато хто з представників професорсько-викладацької колегії замислювався над необхідністю відсторонення від стосунків з прибічниками урядової політики. З цього приводу наведемо витяг з листа відомого фізіолога, професора В. Данилевського до О. Бутлерова (1885 р.): «Якась важка, свинцева хмара, якась задушлива атмосфера охопила нас усіх, професорів Харківського університету, і отруєє все наше науково-навчальне життя. Та й не у нас одних тільки: чутними є скарги з інших університетів; але те, що діється у нас тут, завдяки присутності двох-трьох членів Ради, воістину – морально прокажених, це, мені здається, перевершує всяку ймовірність ... Усі кращі і не найкращі люди відчують і розуміють те ж саме... Важка тепер атмосфера у нас, єдиний притулок – це лабораторія і свій кабінет; але і тут не завжди знаходиш спокій, – і сюди заходять чутки, запити, побоювання» [18, с. 141-142].

За таких обставин, низка фундаторів медичної й фармацевтичної освіти, серед яких були відомі науковці-медики та природодослідники, інтенсифікували свої зусилля на ниві громадсько-просвітницької діяльності. Зауважимо, що поняття «інтенсифікувати» (лат. *intensio* – напруга, посилення, *facio* – роблю) розглядаємо як збільшення інтенсивності чого-небудь [25]. Між іншим, інтенсифікація громадсько-просвітницької діяльності фундаторів вітчизняної вищої медичної й фармацевтичної освіти уможлилювалася на той час тим, що у зв'язку з прогресуючим розвитком індустріалізації та промислового виробництва, держава була зацікавлена у прагматичній практичній діяльності науковців-медиків та природодослідників.

Загальний підйом політичної активності на території Російської імперії у першій половині 1890-х рр. – на початку XX ст. став важливим чинником інтенсифікації діяльності науковців як представників громадських й просвітницьких

організацій, товариств, спілок. Серед завдань таких установ було: об'єднання та професійне вдосконалення фахівців й сприяння встановленню товариських відносин між ними; поширення просвіти в народі; пропаганда новітніх наукових знань серед представників інтелігенції; покращення умов праці та побуту освітян; надання допомоги тим, хто навчався [7, с. 54].

Особливу роль в інтенсифікації громадсько-просвітницької діяльності науковців-медиків та вчених-фармацевтів відігравали наукові й спеціальні товариства. Різнобічними були напрями громадсько-просвітницької діяльності Харківського медичного товариства (ХМТ) [12]. На підросійській території України діяли також Товариство морських лікарів у м. Миколаєві, Київське військово-санітарне товариство, відділи Російського товариства охорони народного здоров'я, Київське фізико-медичне товариство при Університеті св. Володимира, Товариство наукової медицини та гігієни при Імператорському Харківському університеті, відділи Союзу боротьби з дитячою смертністю у Росії, громади Червоного Хреста та ін. Наприкінці XIX – на початку XX ст. активізується діяльність фармацевтичних товариств (Російське фармацевтичне товариство, Одеське фармацевтичне товариство, Харківське фармацевтичне товариство та ін.). У період з 1885 по 1904 рр. відбулося зародження і становлення діяльності Спілки російських лікарів пам'яті М. Пирогова. Потужною її складовою були науковці-медики зі Слобожанщини.

Професійна консолідація учених-фармацевтів та аптечних працівників відбувалася під час роботи Всеросійських фармацевтичних з'їздів та міжнародних конгресів фармацевтів. Показово, що члени Харківського фармацевтичного товариства (ХФТ) виявляли власну громадянську позицію, виділяючи кошти делегатам з'їздів. Громадянська позиція ХФТ виявлялася також в актуалізації низки питань, що пропонувалися для розгляду у вітчизняних фахівців фармацевтичного спрямування. Серед таких питань слід назвати: про врегулювання робочого часу фармацевтів; про союз фармацевтичних товариств; про підвищення цензу фармацевтичної освіти; про лікарняні, фабричні, залізничні та земські аптеки [22].

Суттєвий вплив на характер громадсько-просвітницької діяльності вітчизняних фундаторів медичної й фармацевтичної освіти справила аграрна криза й епідемії інфекційних хвороб в країні. Природно, що громадська активність багатьох фундаторів медичної й фармацевтичної освіти була обумовлена необхідністю розробки та здійснення широких попереджувальних протиепідемічних заходів в масштабах усїєї країни. Так, ХМТ ініціювало обговорення результатів спостережень за ходом епідемій, виявлення причин інфекційних хвороб (туберкульоз, холера, тиф, чума, віспа, дифтерія, венеричні захворювання та ін.). В останній чверті ХІХ ст. товариством були створені: лікарня (22.09.1885 р.); Пастерівський інститут з бактеріологічною станцією (20.04.1887 р.); кабінет хімічної та мікроскопічної діагностики (01.07.1888 р.) [24, с. 255]. Член ХМТ, завідуючий санітарним бюро Харківської губернії (з 1904 р.) С. Ігумнов у своїх виступах перед фахівцями медичного спрямування та науково-популярних публікаціях закликав земських лікарів якомога ширше розгортати просвітницьку гігієнічну роботу серед населення [8].

На початку ХХ ст., за умов зростання революційних настроїв в суспільстві, посилюється урядова регламентація діяльності просвітницьких установ. У циркулярах Харківського навчального округу знаходимо постанову «Про видання нових правил про народні читання» (1901 р.) [15, с. 377-379], де йшлося про можливість проведення народних читань особами, які не зустрічають зауважень з боку уряду. У листі від Міністерства внутрішніх справ (МВС) за 1901 р. повідомлялося, що Міністерство народної освіти (МНО) мало право дозволу та вибору способів та тематики читань. При цьому, губернатори, здійснюючи нагляд за справою, мусили схвалювати осіб, які здійснювали народні читання [14]. Зрозуміло, що до представників професорсько-викладацької спільноти, як відповідальних осіб у справі організації народних читань, представники уряду ставилися більш лояльно.

Позитивним моментом у справі регламентації громадсько-просвітницької діяльності на початку ХХ ст. стала передача в 1902 р. з підпорядкування МВС до МНО усіх просвітницьких установ, що діяли і відкривалися. Справа в тому,

що МВС, зосереджуючи «силові структури» та адміністрацію, було опертям реакційних сил і умонастроїв. Переведення просвітницьких організацій під юрисдикцію МНО дещо полегшило процедуру їх відкриття.

Громадсько-просвітницька діяльність науковців як представників університетського середовища обумовлювалася також зміною місця університетського статуту 1884 р. [16] в правовому полі країни на межі ХІХ – ХХ століть. У зв'язку з розширенням університетської мережі та університетських завдань, він перетворювався на декларацію, що знаходила пояснення в інших законах та циркулярах МНО [19]. Низка тогочасних міністерських розпоряджень, указів була імпульсом для представників професорсько-викладацької спільноти щодо пошуку шляхів виявлення власної громадської позиції, діяльності на ниві просвітництва.

Пожвавлення студентського руху в останні десятиріччя ХІХ – на початку ХХ ст. також сприяло інтенсифікації громадсько-просвітницької діяльності демократично налаштованих представників професорсько-викладацької колегії. Студенти вимагали демократизації університетського життя, влаштовували гуртки самоосвіти, нелегальні бібліотеки, каси взаємодопомоги [3, с. 39].

Зауважимо, що у 1902 р. МНО затвердило «Тимчасові правила про професорський дисциплінарний суд у вищих навчальних закладах Міністерства народної освіти» [4]. На їх основі планувалося щорічне обрання Радою університету з представників професорської колегії п'ятьох суддів та на випадок їх хвороби п'ятьох кандидатів у судді. Надалі, у такому статусі, обрані особи повинні були бути затвердженими попечителем навчального округу. Серед представників дисциплінарного суду були його голова та секретар. Обов'язки дисциплінарного суду щодо ведення справ стосовно тих, хто навчався, були визначені таким чином: 1) розглядати справи про порушення порядку в навчальному закладі, установленого спеціальними правилами, 2) розбирати випадки зіткнень між тими, хто навчався, та викладачами, 3) розглядати порушення порядку тими, хто навчався, навіть, якщо такі правопорушення не були висвітлені у законодавчих документах. В якості

вироку суду передбачалося як виправдання звинуваченого, так і покарання [4, с. 7-8].

Названі тимчасові правила сприяли виявам громадської позиції представників професорсько-викладацької колегії. Показово, що під час революційних подій 1905 р. професор Л. Гіршман, приймаючи участь у роботі дисциплінарного суду Харківського університету, негативно поставився до відрахування ректором революційно налаштованих студентів без відому названої установи. На знак протесту учений відмовився головувати на засіданнях дисциплінарного суду й був змушений піти у відставку [11, с. 23].

За умов промислового підйому в країні, важливим чинником інтенсифікації громадсько-просвітницької діяльності вітчизняних науковців-медиків та природодослідників була потреба в реформуванні народної освіти. Слід акцентувати увагу на тому факті, що наприкінці XIX ст. у межах Харківської губернії загальний відсоток грамотних складав лише 16,85 % [2, с. 778]. Залучення науковців до вирішення завдань підвищення культурно-освітнього рівня трудящих, мало суттєво прискорити пошук шляхів позбавлення народу від темряви і нецтва. Зокрема, науковці-медики та природодослідники Слобожанщини наприкінці XIX – на початку XX ст. приймали активну участь у діяльності Харківського товариства поширення в народі грамотності (період функціонування: 1869-1920 рр.).

Громадсько-просвітницький рух продовжував розростатися в перші роки XX століття. З початку століття зародилися деякі нові починання, наприклад, отримала втілення в життя ідея створення народних будинків, народних університетів. Означена ідея набула на українській території, підконтрольній Росії, широкої популярності у 90-і рр. XIX ст. [5, с. 146-147; 17]. Досвід поширення наукових знань у народних університетах був запозичений з педагогічної спадщини західноєвропейських просвітників: Ж. -А. Кондорсе, М. Грюндтвіга, Д. Стюарта та ін. [17, с. 308-309]. Головним рушійним мотивом для вітчизняних подвижників громадсько-просвітницького руху було безкорисливе служіння народу на благо його освіти і залучення до цінностей культури. Та існували й

інші мотиви інтенсифікації діяльності науковців на ниві просвітництва, зокрема пошук додаткового заробітку. Звичайно, за умови, якщо робота у вечірній школі, завідування бібліотекою, організація народних читань, проведення публічних лекцій оплачувалися [7].

На межі XIX – XX ст. прогресивні вітчизняні освітяни, науковці піддавали радикальному перегляду справу організації виховання, його зміст, форми та методи. У цей час зростає інтерес до ідей представників класичної педагогіки (М. Пирогов, К. Ушинський та ін.); створювалися нові виховні системи, що виключали пасивність дітей [29]. Зокрема, набули популярності педагогічні ідеї педагога, анатома, лікаря і громадського діяча П. Лесгафта стосовно фізичного розвитку дітей та молоді. Науково-педагогічна спадщина В. Бехтерева містила критику пагубної політики царського уряду щодо неможливості просвіти народу, організації вищих закладів освіти на автономних засадах [28].

Суттєвим явищем у розвитку вітчизняної педагогіки досліджуваного періоду була педологія (експериментальна педагогіка), що базувалася на ідеях і методиках фізіології вищої нервової діяльності. Становлення педології обумовлювало постановку експериментальної роботи вітчизняними науковцями у справі вирішення педагогічних проблем [28, с. 65]. Набирало силу вчення про вільне виховання. Його адепти виступали проти примусу у вихованні та навчанні, підтримували гасло необхідності формування викладацьких кадрів, які б працювали виключно з творчим натхненням [9, с. 442].

Наприкінці XIX – на початку XX ст. фундатори медичної й фармацевтичної освіти залучалися до відстоювання прагнення жінок здобути вищу освіту. Ідею інституалізації вищої жіночої медичної освіти підтримали відомі вчені І. Мечников, В. Пашутін, В. Тарновський, Ф. Ерісман, М. Скліфософський та ін. Урядом створювалося нормативно-правове підґрунтя щодо розвитку середньої медичної й фармацевтичної освіти. У 80-х роках XIX ст. було затверджено новий статут Імператорського клінічного повивального інституту, реорганізовано фармацевтичну освіту з підготовки жінок-помічників фармацевта, відкрито курси з підготовки провізорів, аптечну школу [10, с. 47].

Однак, в країні існувала потреба у кваліфікованих кадрах, які б мали не тільки середню спеціальну, а й вищу медичну освіту. Така ситуація зумовила постанову МНО (1898 р.) стосовно надання прав державної служби жінкам-лікарям [13, с. 143]. Той факт, що за законом від 9 березня 1898 р. жінки-лікарі отримували право на державну службу й отримання чинів, обумовило зростання інтересу жінок до ідеї отримання вищої медичної освіти. У 1901 р. МНО підтвердило, що жінки-лікарі можуть займати посади лікарів при жіночих гімназіях та прогімназіях з правом державної служби [26]. На цей час у центральних містах Російської імперії (Санкт-Петербург, Москва) уже була сформована мережа спеціальних і вищих медичних закладів. Відповідно відбувалися зміни в суспільстві у сприйнятті жінки в освіті і медицині й фармації загалом. На початку ХХ ст. набули популярності поштові картки з карикатурами типів студентів у виконанні В. Кадуліна [20]. Показово, що серед них були й зображення акушерки та медички (тип курсистки).

Слід сказати, що фельдшерські школи, курси повитух, вищі заклади освіти перебували у підпорядкуванні різних відомств, що спричиняло різні підходи до організації теоретичної й практичної підготовки фахівців медичного та фармацевтичного спрямування. Усе це обумовило увагу науковців окремих регіонів Російської імперії до проблеми реорганізації медичної й фармацевтичної освіти на загальнодержавному рівні.

На початку ХХ ст. уряд офіційно визнав право громадськості щодо участі у розбудові системи освіти. Імператором закріплювався дозвіл на відкриття приватних курсів із програмою на рівні вищої освіти й було покладено початок упорядкованому процесу створення системи приватних вищих закладів освіти [5, с. 148]. Саме в цей час вперше було піднято питання про заснування Вільної вищої медичної школи при Харківському медичному товаристві. Означена ініціатива була схвально сприйнята науковцями та реалізована засобом створення Жіночого медичного інституту (1910-1911 рр.) [12; 29]. Підтримуючи намагання жінок отримати професійну освіту, науковці-медики та природознавці Харківського університету читали для них лекції з фізіології,

хімії, гігієни на публічних курсах, що були організовані Товариством сприяння жіночій сільськогосподарській освіті, Товариством взаємної допомоги учительок та виховательок [23].

Вважаємо доцільним акцентувати увагу на тому факті, що інтенсифікація громадсько-просвітницької діяльності науковців протягом досліджуваного періоду відбувалася під впливом урядових постанов другої половини 80-х років XIX ст. стосовно встановлення соціальних та національних обмежень в країні, зокрема стосовно єврейського населення. За положенням Комітету міністрів від 5 грудня 1886 р. та 26 червня 1887 р. вводилися заходи щодо обмеження кількості євреїв у вищих закладах освіти. Віднині для окремих університетів було встановлено відповідний відсоток вступників іудейського віросповідання. У столицях він складав 3%, в смузі осілости (до якої відносилися Новоросійський університети, Університет Св. Володимира в Києві) – 10%. Зокрема, для Харківського університету було встановлено максимум у 5% загальної кількості вступників (пізніше 3%) [1, с. 303-304]. Ці заходи Міністерство мотивувало тим, що головними агітаторами під час студентських заворушень були саме євреї. Зауважимо, що навіть усвідомлюючи сутність національної політики, професори Харківського університету І. Щелков та Л. Гіршман відкрито висловлювалися проти обмежень у прийомі студентів за релігійною та національною ознакою [13, с. 132].

Залучення представників Імператорських університетів до простору російської культури мало виявлятися у використанні в освітньому процесі російської мови. Крім того, поширення грамотності серед народу та популяризація знань мусили відбуватися засобом використання російської мови, що служило справі русифікації населення окремих регіонів Російської імперії, зокрема Слобідського краю. Установлено, що за цих обставин, окремі представники професорсько-викладацької колегії Харківського університету вважали своїм громадським обов'язком підтримувати суспільний та національний рухи, опозиційні уряду. Зокрема, ординатор університетської клініки Я. Трутовський залучався до діяльності нелегального харківського

гуртка «Братства Тарасівців». Відомо, що він переховував нелегальну літературу – твори М. Драгоманова, С. Подолинського, заборонені роботи Т. Шевченка, революційно-демократичну періодику [3, с. 40]. Науковці Харківського медичного товариства пов'язували формування моральної свідомості фахівців медичного й фармацевтичного спрямування на Слобожанщині з усвідомленням ними значущості культурної спадщини українського народу. Таке припущення впливає з аналізу публікацій на сторінках періодичного видання товариства («Харьковский медицинский журнал»), зокрема з приводу вшанування членами ХМТ пам'яті Т. Шевченка (26 лютого 1911 р.) [21].

Вагомим чинником інтенсифікації громадсько-просвітницької діяльності вітчизняної інтелігенції стали події Першої світової війни. Під час війни армія була зацікавлена не лише в військовій техніці та боєприпасах, а й у медичних працівниках, медикаментах, потужній фармацевтичній промисловості, шпиталях, лазаретах. З огляду на цей факт, фундатори вітчизняної медичної й фармацевтичної освіти залучалися до справи забезпечення інтересів фронту. Окремі вітчизняні науковці (М. Валяшко, М. Красовський) під час Першої світової війни поглиблювали власну теоретичну підготовку та практичний досвід з питань, якими опікувався Харківський відділ військово-хімічного комітету. Залучаючись до роботи комітету з організації дослідницьких інститутів на підросійській українській території, науковці виступали з доповідями стосовно даного питання на засіданнях Харківського фармацевтичного товариства, сприяючи інтенсифікації громадсько-просвітницької діяльності її членів [27, с. 12].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. На підставі аналізу проблеми дослідження та узагальнення його результатів, можемо стверджувати, що з кінця 80 - х років XIX ст. й особливо на початку XX ст. на підросійській території України виявилися чинники, що обумовили інтенсифікацію громадсько-просвітницької діяльності вітчизняних фундаторів вищої медичної й фармацевтичної освіти. Серед них:

- системна криза всіх ділянок соціально-економічного, громадсько-політичного, національно-культурного життя Російської імперії, постанови уряду щодо соціальних та національних обмежень в країні; військові дії;
- пошуки урядом, представниками інтелігенції шляхів до вирішення проблеми розвитку народної освіти;
- загальний підйом політичної активності в суспільстві, переростання студентського культурно-просвітницького руху у політичний;
- розширення університетської мережі та університетських завдань, доповнення університетського статуту постановами з боку МНО, що сприяло демократизації університетського життя;
- прагматичний ухил медичних та природничих наук, пов'язаний з прогресуючим розвитком індустріалізації та промислового виробництва;
- створення нормативно-правового підґрунтя розвитку середньої медичної й фармацевтичної освіти, потреба в інституалізації вищої жіночої медичної й фармацевтичної освіти;
- намагання держави надати громадській самодіяльності законні рамки; полегшення процедури відкриття та функціонування просвітницьких організацій засобом їх переведення під юрисдикцію МНО; передача губернаторам права остаточного вирішення питання щодо організації просвітницьких заходів, що обумовлювало їх зацікавленість у залученні до участі в них місцевих науковців;
- поширення серед вітчизняної інтелігенції накопиченого у країнах Заходу досвіду стосовно організації просвітницької діяльності;
- сприйняття окремими науковцями громадсько-просвітницької діяльності як способу самореалізації та як можливості додаткового матеріального забезпечення;
- професійна консолідація медиків та фармацевтів й надання імпульсу їх активній громадській діяльності для вирішення проблеми здоров'я населення;

– зростання інтересу до ідей класичної педагогіки, створення нових виховних систем, що виключали пасивність і педагогічну занедбаність дитини, стимулювали її активність і самодіяльність.

Перспективу дослідження ми вбачаємо в подальшому вивченні та теоретичному аналізі громадсько-просвітницької діяльності фундаторів вітчизняної вищої медичної й фармацевтичної освіти в університетському середовищі та за його межами протягом досліджуваного періоду.

Список використаних джерел:

1. Багале́й Д. И. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905) / Д. И. Багале́й, Н. Ф. Сумцов, В. П. Бузескул. – Х. : Тип. А. Дарре, 1906. – 329 с.
2. Багале́й Д. И. История г. Харькова за 250 лет существования (1655-1905). Историческая монография. В 2 т. Т. 2 (XIX – нач. XX). Репринтное издание / Д. И. Багале́й, Д. П. Миллер. – Х. : Харьковская книжная фабрика им. М. В. Фрунзе, 1993. – 976 с.
3. Білявська О. С. Участь університетської молоді Наддніпрянської України в національно-визвольному русі другої половини XIX ст. / О. С. Білявська // Сторінки історії : зб. наук. праць. – 2014. – № 37. – С. 31-43.
4. Временные правила о профессорском дисциплинарном суде в высших учебных заведениях Министерства Народного Просвещения (Высочайше утверждены 24 августа 1902 года) // Правила о взысканиях, налагаемых на студентов высших учебных заведений Министерства Народного Просвещения. – Х. : Тип.-Лит. М. Зильберберг и С-вья, 1902. – 8 с.
5. Друганова О. М. Приватна ініціатива в освіті України (історико-педагогічний аспект) : монографія. – Х. : Диво, 2008. – 556 с.
6. Зеленська Л. Д. Учені ради в системі діяльності університетів України XIX століття : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Л. Д. Зеленська. – Х., 2012. – 612 с.
7. Ивенина Т. А. Просветительство во имя народа. Проблемы культурно-просветительной работы в России в 90-е годы XIX века. – М. : МПГУ, 2003. – 101 с.

8. Игумнов С. Н. О задачах земской санитарии // Журнал Общества русских врачей в память Н. И. Пирогова. – №3. – 1903. – С. 173-179.
9. Куліш С. М. Традиції та новації у процесі підготовки науково-педагогічних кадрів Харківського університету ХІХ – початку ХХ ст. : монографія / С. М. Куліш. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. – 552 с.
10. Кундій Ж. П. Розвиток ідей жіночої медичної освіти у науково-педагогічній спадщині М. В. Скліфосовського (1836-1904 рр.) : дис. ... канд. пед. наук. : 13.00.01 / Ж. П. Кундій. – Полтава, 2016. – 235 с.
11. Лесовой В. Н., Петрова З. П. Идеал врача и человека. К 170-летию со дня рождения Л. Л. Гиршмана / В. Н. Лесовой, З. П. Петрова // UNIVERSITATES. Наука и просвещение. – 2009. – № 1. – С. 16-27.
12. Лутаєва Т. В. Напрями громадсько-просвітницької діяльності науковців Харківського медичного товариства (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / Лутаєва // Наукові записки кафедри педагогіки : зб. наукових праць. – 2017. – Вип. 41. – С. 104-117.
13. Медицинский факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805-1905) / под. ред. проф. И. П. Скворцова, Д. И. Багалея. Репр. изд. Ч. 1-2. – Х. : Сага, 2011. – С. 1-471.
14. О порядке надзора за направлением народных чтений в Империи : письмо министра внутренних дел от 30 апреля 1901 г. // *Циркуляры по Харьковскому учебному округу*. Высочайшие повеления. – 1901. – № 6. – С. 408-411.
15. Об издании новых правил о народных чтениях // *Циркуляры по Харьковскому учебному округу*. Высочайшие повеления. – 1901. – № 6. – С. 377-379.
16. Общий устав императорских российских университетов 1884 года. – Х. : В ун. тип., 1911. – 62 с.
17. Павлова Т. Г. Негосударственная высшая школа Харькова в начале ХХ века : монографія / Т. Г. Павлова. – Х. : Сага, 2012. – 408 с.

18. Письмо профессора Харьковского университета В. Я. Данилевского к А. М. Бутлерову // Фигуровский Н. А., Соловьев Ю. И. Александр Порфирьевич Бородин. М. – Л. : АН СССР, 1950. – С. 141-142.

19. Посохов С. И. Уставы российских университетов XIX века в оценке их современников и потомков / С. И. Посохов // Вопросы образования. – 2006. – Вып. 1. – С. 370-381.

20. Почтовые карточки «Типы студентов» // Музей історії Харківського Національного Університету імені В. Н. Каразіна. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 3. 1912 р.

21. Протокол № 7 очередного заседания Харьковского Медицинского Общества 26-го февраля 1911 года // Харьковский медицинский журнал. –1911. – Т.11. – №3. – С. 33-36.

22. Протокол заседания Харьковского фармацевтического общества 8 сентября 1899 года // *Фармацевт*. – 1900. – Стб. 383-386.

23. Публичные курсы в Харькове // Русская школа: общепедагогический журнал для школы и семьи. – 1902. – Т. 3. – С. 101.

24. Робак І. Ю. Організація охорони здоров'я в Харкові за імперської доби (початок XVIII ст. – 1916 р.) / І. Ю. Робак. – Х. : ХДМУ, 2007. – 346 с.

25. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда ; АН УРСР. Інститут мовознавства. – К. : Наукова думка, 1970-1980. – Т. 4. – 1973. – С. 37.

26. Соболева Е. В. Организация науки в пореформенной России / Е. В. Соболева. – Л. : Наука, 1983. – 262 с.

27. Сокращенный отчет о деятельности Харьковского университета за 1917 год // Записки Харьковского университета за 1918 и 1919 г. – Х. : Тип. М. Зильберберг и С-вья, 1919. – С. 1-30.

28. Троцко А. В. Педагогічні погляди В. М. Бехтерева та його послідовників / А. В. Троцко, Ю. С. Касютін. – Х. : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2013. – 180 с.

29. Lutaieva T. The problem of Moral and Ethical Education of youth in scientific and pedagogical heritage of the Slobozhanshchina scholars (the second half of 19th – early 20th century) / T. Lutaieva // *Advanced education*. – 2017. – № 7. – P. 73-79.